

डोटीको डुम्राकोट क्षेत्रमा प्रचलित सांस्कारिक
फागहरूको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको
दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधार्थी

तेजराज भट्ट

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७५

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका विद्यार्थी श्री तेजराज भट्टले डोटीको डुम्राकोट क्षेत्रमा प्रचलित सांस्कारिक फागहरूको अध्ययन शीर्षक शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको छ । यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७५/१/२८

.....
प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्
शोधनिर्देशक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

स्वीकृतिपत्र

प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
(विभागीय प्रमुख)

.....

प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्
(शोधनिर्देशक)

.....

प्रा.डा. मोतीलाल पराजुली
(बाह्य परीक्षक)

.....

मिति: २०७५/०२/०३

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत 'डोटीको डुम्राकोट क्षेत्रमा प्रचलित सांस्कारिक फागहरूको अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र तयार पारिएको छ । यो शोधपत्र श्रद्धेय गुरु प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्ज्यूको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यो शोधपत्रलाई मूर्तरूप दिनका लागि आफ्नो अमूल्य समय दिएर मलाई सल्लाह, सुझाव तथा प्रेरणा प्रदान गरी सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु प्रा. डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्ज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

यस शोधकार्यको प्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी शोध अध्ययनको अवसर जुटाइ दिनुहुने नेपाली विभागका विभागीय प्रमुख श्रद्धेय गुरु प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । विभिन्न कठिनाइका बीच मेरो अध्ययनलाई यो तहसम्म ल्याई पुऱ्याउनु हुने मेरा आमाबुवाप्रति म आजीवन ऋणि छु । आफ्ना अनेक कामका बीच आफ्नो अमूल्य समय दिई फाग गाएर शोधपत्र अध्ययनका लागि आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिनु हुने सबै आदरणीय व्यक्तित्वप्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा विभिन्न पक्षबाट मलाई सहयोग, सल्लाह दिनुहुने खगेन्द्रप्रसाद पाठक, तीर्थ रावल, रामबहादुर बोहरालगायत सम्पूर्ण साथीहरूलाई पनि हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

अन्तमा प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रि.वि. कीर्तिपुरसमक्ष प्रस्तुत गरेको छु ।

मिति : २०७५/१/२८

तेजराज भट्ट

शोधार्थी

त्रि.वि. दर्ता नं.: ९-२-३२७-३२४-२००७

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय	१-६
१.१ विषयपरिचय	१
१.२ समस्याकथन	२
१.३ शोधको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधको औचित्य	५
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	६
१.७ सामग्री सङ्कलन विधि	६
१.८ विश्लेषण विधि	६
१.९ शोधको संभाव्य रूपरेखा	६
दोस्रो परिच्छेद : अध्ययनक्षेत्रको परिचय	७-२३
२.१ डोटी जिल्लाको सङ्क्षिप्त परिचय	७
२.१.१ ऐतिहासिक कथन	७
२.१.२ भौगोलिक अवस्था	८
२.१.३ सामाजिक अवस्था	९
२.१.४ धार्मिक तथा सांस्कृतिक अवस्था	१०
२.१.५ परम्परागत मान्यता र संस्कार	११
२.१.६ आर्थिक अवस्था	११
२.१.७ शैक्षिक अवस्था	१२
२.१.८ यातायातको अवस्था	१२
२.१.९ सञ्चारको अवस्था	१३
२.१.१० स्वास्थ्यको अवस्था	१३
२.२ डोटी जिल्लामा मनाइने चाडपर्वको सामान्य परिचय	१४
२.२.१ बिसु	१४
२.२.२ ओल्के	१५
२.२.३ गौरा	१५
२.२.४ तीज	१६
२.२.५ दसैं	१७
२.२.६ तिहार	१८

२.२.७ पुसेपन्ध	१९
२.२.८ माघे सङ्क्रान्ति	१९
२.२.९ होली	१९
२.२.१० निष्कर्ष	२०
२.३ डोटी जिल्लामा प्रचलित संस्कारहरू	२०
२.३.१ षष्ठी	२०
२.३.२ न्वारन	२१
२.३.३ अन्नप्रासन	२१
२.३.४ चूडाकर्म	२२
२.३.५ व्रतबन्ध	२२
२.३.६ विवाह	२३
२.४ निष्कर्ष	२३
तेस्रो परिच्छेद : डोटेरी लोकगीतको परिचय र वर्गीकरण	२४-३४
३.१ डोटेरी लोकगीतको परिचय	२४
३.२ डोटेरी लोकगीतको वर्गीकरण	२५
३.२.१ परम्परित गीत	२६
३.२.२ परिवेश सिर्जित गीत	३२
३.३ निष्कर्ष	३४
चौथो परिच्छेद : डोटी डुम्राकोट क्षेत्रमा प्रचलित सांस्कारिक फागहरूको विश्लेषण	३५-६५
४.१ विषयपरिचय	३५
४.२ सांस्कारिक फागहरूको अध्ययन, विश्लेषण	३५
४.३ सगुन	३६
४.३.१ विषयवस्तु	३६
४.३.२ भाषाशैली	३६
४.४ गणेश पूजनको फाग	३७
४.४.१ विषयवस्तु	३७
४.४.२ भाषाशैली	३७
४.५ कलश पूजाको फाग	३८
४.५.१ विषयवस्तु	३८
४.५.२ भाषाशैली	३८

४.६ वेदी पूजनको फाग	३८
४.६.१ विषयवस्तु	३८
४.६.२ भाषाशैली	३९
४.७ पितर निउता दिने बेला गाइने फाग	३९
४.७.१ विषयवस्तु	३९
४.७.२ भाषाशैली	४०
४.८ आरती गर्ने बेला गाइने फाग	४१
४.८.१ विषयवस्तु	४१
४.८.२ भाषाशैली	४१
४.९ षष्ठी पूजाका फाग	४१
४.९.१ मण्डप बनाउने बेला गाइने फाग	४१
४.९.१.१ विषयवस्तु	४१
४.९.१.२ भाषाशैली	४२
४.९.२ बालकलाई मण्डपमा ल्याउने बेला गाइने फाग	४२
४.९.२.१ विषयवस्तु	४२
४.९.२.२ भाषाशैली	४३
४.१० न्वारनमा गाइने फाग	४४
४.१०.१ मेखलो पहिऱ्याने बेला गाइने फाग	४४
४.१०.१.१ विषयवस्तु	४४
४.१०.१.२ भाषाशैली	४४
४.१०.२ नाम सुनाउने बेला गाइने फाग	४४
४.१०.२.१ विषयवस्तु	४४
४.१०.२.२ भाषाशैली	४५
४.१०.३ टीका लगाउने बेला गाइने फाग	४५
४.१०.३.१ विषयवस्तु	४५
४.१०.३.२ भाषाशैली	४५
४.११ अन्नप्रासनका बेला गाइने फाग	४६
४.११.१ विषयवस्तु	४६
४.११.२ भाषाशैली	४६
४.१२ चूडाकर्ममा गाइने फाग	४७
४.१२.१ विषयवस्तु	४७

४.१२.२ भाषाशैली	४७
४.१३ व्रतबन्धमा गाइने फाग	४८
४.१३.१ कपाल खौरने बेला गाइने फाग	४८
४.१३.१.१ विषयवस्तु	४८
४.१३.१.२ भाषाशैली	४८
४.१३.२ जनै धारण गर्ने बेला गाइने फाग	४९
४.१३.२.१ विषयवस्तु	४९
४.१३.२.२ भाषाशैली	४९
४.१३.३. गायत्री मन्त्र सुनाउने बेला गाइने फाग	४९
४.१३.३.१ विषयवस्तु	४९
४.१३.३.२ भाषाशैली	५०
४.१३.४ भिक्षु बन्ने बेला गाइने फाग	५०
४.१३.४.१ विषयवस्तु	५०
४.१३.४.२ भाषाशैली	५१
४.१३.५ भिक्षा मागेर घरबाट निस्कने बेला गाइने फाग	५१
४.१३.५.१ विषयवस्तु	५१
४.१३.५.२ भाषाशैली	५१
४.१३.६ भिक्षु बनेर निस्केको छोरालाई आमाले फर्काउने बेला गाइने फाग	५२
४.१३.६.१ विषयवस्तु	५२
४.१३.६.२ भाषाशैली	५३
४.१४ विवाहमा गाइने फाग	५३
४.१४.१ दुलाहाले लुगा लगाउने बेला गाइने फाग	५३
४.१४.१.१ विषयवस्तु	५३
४.१४.१.२ भाषाशैली	५३
४.१४.२ जन्ती प्रस्थानअघि दुलाहालाई टीका लगाउने बेला गाइने फाग	५४
४.१४.२.१ विषयवस्तु	५४
४.१४.२.२ भाषाशैली	५४
४.१४.३ दुलाहाको घरबाट जन्ती प्रस्थान गर्ने बेला गाइने फाग	५५
४.१४.३.१ विषयवस्तु	५५
४.१४.३.२ भाषाशैली	५५
४.१४.४ जन्ती दुलहीको घर पुग्ने बेला गाइने फाग	५६

४.१४.४.१ विषयवस्तु	५६
४.१४.४.२ भाषाशैली	५६
४.१४.५ खुट्टा धुने बेला गाइने फाग	५७
४.१४.५.१ विषयवस्तु	५७
४.१४.५.२ भाषाशैली	५७
४.१४.६ वरमुद्रा पहिऱ्याउने बेला गाइने फाग	५८
४.१४.६.१ विषयवस्तु	५८
४.१४.६.२ भाषाशैली	५८
४.१४.७ वर पक्षबाट प्राप्त लुगा दुलहीलाई लगाउने बेला गाइने फाग	५८
४.१४.७.१ विषयवस्तु	५८
४.१४.७.२ भाषाशैली	५८
४.१४.८ वर पक्षबाट प्राप्त गहना दुलहीलाई पहिऱ्याउने बेला गाइने फाग	५९
४.१४.८.१ विषयवस्तु	५९
४.१४.८.२ भाषाशैली	५९
४.१४.९ ब्यासाडो बान्ने बेला गाइने फाग	५९
४.१४.९.१ विषयवस्तु	५९
४.१४.९.२ भाषाशैली	६०
४.१४.१० वैसन्नरका फाग	६०
४.१४.१०.१ विषयवस्तु	६०
४.१४.१०.२ भाषाशैली	६०
४.१४.११ दुलाहा-दुलही मण्डपमा घुमाउने बेला गाइने फाग	६१
४.१४.११.१ विषयवस्तु	६१
४.१४.११.२ भाषाशैली	६१
४.१४.१२ सिन्दूर हाल्ने बेला गाइने फाग	६२
४.१४.१२.१ विषयवस्तु	६२
४.१४.१२.२ भाषाशैली	६२
४.१४.१३ हवन गर्ने बेला गाइने फाग	६३
४.१४.१३.१ विषयवस्तु	६३
४.१४.१३.२ भाषाशैली	६३
४.१४.१४ कन्यादान गर्ने बेला गाइने फाग	६३
४.१४.१४.१ विषयवस्तु	६३

४.१४.१४.२ भाषाशैली	६३
४.१४.१५ गौदान गर्ने बेला गाइने बेला फाग	६४
४.१४.१५.१ विषयवस्तु	६४
४.१४.१५.२ भाषाशैली	६४
४.१४.१६ जन्ती विदाइ गर्ने बेला गाइने फाग	६४
४.१४.१६.१ विषयवस्तु	६४
४.१४.१६.२ भाषाशैली	६५

पाँचौं परिच्छेद : सारांश तथा निष्कर्ष ६६-६९

५.१ सारांश	६६
५.२ निष्कर्ष	६७

परिशिष्ट ७०-

१. विषय प्रवेश	७०
२. सगुन	७०
३. गणेश पूजनको फाग	७१
४. कलश पूजाको फाग	७२
५. वेदी पूजनको फाग	७३
६. पितर निउता दिने बेला गाइने फाग	७४
७. आरती गर्ने बेला गाइने फाग	७५
८. षष्ठी पूजाका फाग	७६
८.१ मण्डप बनाउने बेला गाइने फाग	७६
८.२ बालकलाई मण्डपमा ल्याउने बेला गाइने फाग	७६
९. न्वारनमा गाइने फाग	७८
९.१ मेखलो पहिऱ्याउने बेला गाइने फाग	७८
९.२ नाम सुनाउने बेला गाइने फाग	७८
९.३ टीका लगाउने बेला गाइने फाग	७९
१०. अन्नप्रासनका बेला गाइने फाग	८०
११. चूडाकर्मका बेला गाइने फाग	८१
१२. व्रतबन्धमा गाइने फाग	८२
१२.१ कपाल खौरने बेला गाइने फाग	८२
१२.२ जनै धारण गर्ने बेला गाइने फाग	८३

१२.३ गायत्री मन्त्र सुनाउने बेला गाइने फाग	८३
१२.४ भिक्षु बन्ने बेला गाइने फाग	८३
१२.५ भिक्षा मागेर घरबाट निस्कने बेला गाइने फाग	८४
१२.६ भिक्षु बनेर निस्केको छोरालाई आमाले फर्काउने बेला गाइने फाग	८५
१३. विवाहमा गाइने फाग	८६
१३.१ दुलाहाले लुगा लगाउने बेला गाइने फाग	८६
१३.२ जन्ती प्रस्थानअघि दुलाहालाई टीका लगाउने बेला गाइने फाग	८६
१३.३ दुलाहाको घरबाट जन्ती प्रस्थान गर्ने बेला गाइने फाग	८७
१३.४ जन्ती दुलहीको घर पुग्ने बेला गाइने फाग	८८
१३.५ खुट्टा धुने बेला गाइने फाग	८९
१३.६ वरमुद्रा पहिऱ्याउने बेला गाइने फाग	९१
१३.७ वर पक्षबाट प्राप्त लुगा दुलहीलाई लगाउने बेला गाइने फाग	९१
१३.८ वर पक्षबाट प्राप्त गहना दुलहीलाई पहिऱ्याउने बेला गाइने फाग	९१
१३.९ ब्यासाडो बान्ने बेला गाइने फाग	९२
१३.१० वैसन्तरका फाग	९२
१३.११ दुलाहा-दुलही मण्डपमा घुम्ने बेला गाइने फाग	९४
१३.१२ सिन्दूर ढाल्ने बेला गाइने फाग	९५
१३.१३ हवन गर्ने बेला गाइने फाग	९५
१३.१४ कन्यादान गर्ने बेला गाइने फाग	९६
१३.१५ गौदान गर्ने बेला गाइने फाग	९६
१३.१६ जन्ती विदाइ गर्ने बेला गाइने फाग	९७
स्रोत व्यक्ति सूची	९९
सन्दर्भ ग्रन्थ सूची	१००-१०१